Газета издается на балкарском языке с 1924 года.

Интернет-версия: zaman.smikbr.ru

ЗАМАН

2009 жыл 6-чы май, бараз кюн. № 84 (18185)

Багъасы 3 сомду

КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР РЕСПУБЛИКАНЫ ПАРЛАМЕНТИНИ ЭМ ПРАВИТЕЛЬСТВОСУНУ ГАЗЕТИ ВРЕМЯ ГАЗЕТА ПАРЛАМЕНТА И ПРАВИТЕЛЬСТВА КАБАРДИНО-БАЛКАРСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Алгъышлау

Къабарты-Малкъарны Президенти Александр Бегакга ыразылыгъын билдиргенди

КъМР-ни Президенти Арсен Каноков жаш тёлю арктика экспедициягъа къатышханланы алгъышлагъанды. Аны башчысы лётчик-испытатель Александр Бегакны аты бла жиберилген письмода былай айтылады: «Къабарты-Малкъарны Парламентини, Правительствосуну эм кесими атымдан Сизни, Сизни бетигизде уа «Северный полюс-2009» Панарктика буз экспедициягъа къатышханланы барын да ол жетишимли бошалгъаны бла алгъышлайма. Жаш адамланы жылында жаш алимле кыралны илму даражасын бийикде тутханларын эм ышанылуу жаш тёлю ёсюп келгенин кёргюзтгенсиз. Сиз бардыргъан тинтиулеге Посейде, тыш кыраллада да эс бурурларына ышанама.

Къабарты-Малкъарны байрагъын Север полюсда орнатханыгъыз ючюн а энчи ыразылыгъымы билдиреме. Сиз эм командагъыз мындан ары да салгъан муратларыгъызгъа кертичи болуругъузга ийнанама».

Эсигизге салайыкъ, бу кюнледе бошалгъан Панарктика жаш тёлю буз экспедициягъа къатышханла Север полюсда Къабарты-Малкъарны бла Россейде бардырылгъан Жаш тёлюню жылыны байракъларын орнатхандыла. Жерни «тёппесинде» жаш адамла гидрометеорология эм гляциология тинтиуле бардыргъандыла. Ала Александр Бегак жарашдыргъан «Эволюция» женгил самолётну хайырланнгандыла. Экспедицияны кезиюнде бир ненча рекорд тохташдырылгъанды, ол санда быллай самолётлада учуу жаны бла да.

Экспедициягъа барлыкъланы Эльбрусда бла Байконурда сайлагъандыла. Европаны бек бийик таунда жаш адамла 3 минг метр бийикликде къар тёбеледе ишлерге юйренгенди.

Биринчиден, экспедициягъа барыргъа сюйгенлерини юсюнден 1,5 минг адам билдирген эди. Аладан онекиси айырылгъандыла: Пятигорскеден, Москвадан, Мурманскдан эм Ставрополь крайдан 16-20-жыллыкъ жаш адамла. Проектге Совет Союзну бла Россейни Жигити, белгили алим эм полярник Артур Чилингаров себеплик этгенди.

КъМР-ни Президентини бла Правительствосуну пресс-службасы.

ЖЫЙЫЛЫУ

Агъач мюлкню айнытыр программа жарашдырыллыкъды

КъМР-ни Президентини республиканы Правительствосуну членлери бла кезиулю кенгешинде КъМР-ни Агъач мюлк жаны бла къырал комитетини озгъан жылда ишини итоглары чыгъарылгъандыла, 2009-2018 жыллада прогноз кёрюмдюлери сюзюлгенди.

Арсен Каноков агъачны хайырланыу эм къорулау жаны бла полномочияла федеральный округ регионлагъа берилгенлери бла комитетлени аллына жууаплы борчла салыннганлары белгилегенди. «Аслам эсни терекле ёсдюрюгуе, агъачланы жангыртыугъа бурургъа керекди. Аны бла бирге бу байлыгъыбызны хайырланыуну файдалы этергеттиийшлиди», - деген.

Комитетни председатели Хасанби Машуков Къабарты-Малкъарны табийгъат байлыгъын тюз хайырланыу республиканы экономикасын айнытыугъа уллу себеплик этеригин белгилегенди. Аны бла бирге тёгеректеги къудуретни къорулургъа кереклисин унутургъа жарамазлыгъын эсгертгенди эм быллай шартла келтиргенди. Комитет 2006 жылда агъачланы отдан, заранлы аруулардан сакълар, терекленни законсуз къырыудан къорулар мурат бла къуралгъанды. Бюгюнлюкде аны 9 бёлюмюнде 543 адам ишлейди. Республиканы агъач фонду 345,5 минг гектар жерни тутады, агъачла 190,1 минг гектарында ёседиле. Асламысы (70 процент) чинар, эмен, къайын, нарат, бусакъ терекледиле.

2000-2006 жыллада КъМР-ни Правительствосуну бегиминде тийишлиликде агъачлада терекленни кесиуге чек салынгган эди, ол жангы Агъач кодексни кийирилгени бла кетерилгенди. Алай жолла осал халда болгъанлары, кесилген тереклени чыгъарыргъа жараулу техника болмагъаны ючюн 2007 жылда аренданы юсюнден жаланда бир келишим этилген эди, озгъан жылда аукционладан сора ала 9 болгъандыла.

Хасанби Машуков кесилген тереклени орунларына жангыланы ёсдюрюную магъаналы ишледен бирине санайды. Ол айтханнга кёре, хар жылдан 146 гектар жерге терек салынады, 2 миллиондан аслам зыгыт ёсдюрюледи.

Аны бла бирге тереклени законнга бузукълыкъ этип кесиуню тохтатыугъа аслам эс бурулады. Ол жаны бла контроль къатыды. Озгъан жылда Комитетни ишчилери 64 тинтиу бардыргъандыла. Аланы кезиуюнде законлагъа 41 бузукълыкъ этилгени ачыкъланнганды.

Ахыры 4-чю бетдеди.

Суратны **Р. МАМИЕВ** алгъаны.

КъМР-ни Парламентинде

Жаш тёлю палатаны къаууму тюрленнгенди

КъМР-ни Парламентинде Жаш тёлю палатаны кезиулю жыйылыуу болгъанды. Аны ишине Жаш тёлюню,жамаат биригиулени эмда асламлы информация органланы ишлери жаны бла комитетни председатели Татьяна Хашхожева бла Спорт эм туризм жаны бла комитетни председатели Бабаланы Хусей къатышхандыла.

Жаш законодателне жыйырмагъа жууукъ вопросха къарагъандыла. Аланы асламысы кадрлада тюрлениуе эмда ишни кёрау бла байламлы эдиле. Жаш тёлю палатаны председатели Беслан Бештоков республиканы парламентине жангы депутатла айырылгъанлары себепли палатаны да къауумун тюрлендирирге тюшгенин англатмагъанды. Тюрлениуле комиссияла бла байламлыдыла. Аланы атлары, къауумларыны да тюрлендиригендиле, жангылары да къуралгъандыла, башчылары айырылгъандыла. Алайды да, къурулуш, ЖКХ, отлукъ-энергетика комплекс эмда промышленность,жол мюлк,транспорт эм связь жаны бла комиссияны председателине Анзор Жемухов айырылгъанды. Жаш тёлюню арасында миллетне эмда конфессияла аралы халла жаны бла комиссияны сопредседатели уа Алина Ковалева болгъанды.

Жыйылгъанла дагъыда «Таза жюрекле» регионла аралы жамаат къымылдау директору Ратмир Каровну обращениясын сюзгенди-ле. Бу организацияны активистлери Жаш тёлю палатадан Ара паркда, Швейцариядача, шаудан чыгъарча этиную, Къабарты-Малкъарда жашагъан халкъланы шуёхлукъларыны эсгертмесин ишлеуню юсюнден башламчылыкълагъа ыразылыгъын беririн тилегенди. Палатаны членлери аны юсюнден кеслерини оюмларын билдиргендиле.

Татьяна Хашхожева жашланы бла къызланы жамаат ишге бютюн тири къатышыргъа чакъыргъанды, жаш тёлюню эркинликлери эмда законлу сейирлери бла байламлы законодательствону игилендириу жаны бла предложениялаа хазырларгъа керек болгъанын чертгенди. Андан сора да, парламентни профильли комитетлери бла хайырлы бирге ишлеуню кючлендирирге керек болгъанын айтханды, кеси да жаш парламентарийлеге хар жаны бла да себеплик этергеси сёз бергенди.

КъМР-ни Президентини бла Правительствосуну пресс-службасы.

Закон

Бизнесге салыннган налог азайтылгъанды

Налогну тынч системасы бла тёлеген предпринимательлеге налог ставка 15 процентден 10 процентге тюшюрюлгенди. Аны юсюнден законну КъМР-ни Парламенти къабыл кёргенди.

Тынч система бла тёленген налогну ставкасын азайтыргъа кереклисин федеральный властыла кризисге къажау мадарладан биринча тохташдыргъандыла. Къабарты-Малкъар ол эркинликни биринчилени санында болуп хайырланнганды. Быйыл февральда аны юсюнден Кризисге къажау штабны КъМР-ни Президенти Арсен Каноковну башчылыгъы бла бардырылгъан жыйылыуунда сёз баргъанды. Республиканы башчысы бу ишни созмай тамамларгъа буюргъанды: «Бизнес ол болушлукъну эрттеден бери сакълайды, биз бу кызыйын кезиуде анга себеплик этерге керекбиз».

Бу кризисге къажау мадар закон кючюне киргенди. Кертиди, республиканы бюджетине 35 миллион сом тюшмей къаллыкъды. Алай экономиканы айнытыуну эм сатыу-алыуну министри Мусукланы Алий: «Правительство ол ахчаны къайтараллыкъды», - деп чертгенди.

Парламентде законопроект сюзюлген заманда налогну ставкасын 5 процентге дери окъуна тюшюрюргге керекди,дегенле да болгъандыла. Алай алыкъа 10 процентде тохташхандыла, бу мадарла не хайыр берликлерин да кёрюргге керекди,деген оюмгъа келгендиле. Налог салыуну жангы жорукълары 2009 жылда 1-чи апрельден башланнган ишледе хайырланыладыла.

КъМР-ни Президентини бла Правительствосуну пресс-службасы.

ЮБИЛЕЙ

Къутхарыучулагъа - алгъышла, майдалла да

Озгъан байрым кюн РФ-ни Къыйын болумла эм табийгъат къыйынлыкъланы кетериу жаны бла министерствосуну КъМР-де баш управлениясында от ёчюлтюучюлени байрамлары белгиленнгенди. Ол кюн къутхарыучулагъа кюнакъгъа КъМР-ни Правительствосуну Председателини орунбасары Мурат Тхазаплижев да келген эди.

Управленияны начальниги полковник Сергей Шагин, от ёчюлтюучюлени айырма кюнлери бла алгъышлап, алагъа кюнакъгъа М. Тхазаплижев да келгенин билдиргенди.

- Багъалы шюёхла, - деп башлагъанды сёзюн Мурат Тулевич,- ишигиз, айхай да, бек керекликдиди, къыйынды. Сиз адамланы ахырзаман болумладан, ёз жашауугъузгъа къоркъуу салгъаныгъызгъа да къарамагъанлай, къутхарыргъа отха, суугъа да киресиз. Мен а ишигиз азыракъ болурун бек сюйгенними билдиреме. Республиканы башчылары сизни, къутхарыучуланы да жангы техника бла жалчытыудан артха турмайдыла. Алай проблемала кёпдюле, аланы тамамларгъа кюреширикбиз.

Ызы бла ары келгенлеге «От ёчюлтюучюле» деген документни фильм кёргюзтгенди. МЧС-ни управлениясны арбазында уа кюнакъбайла техникаларын, устаныкъларын да кёргюзтгендиле. Къууанчлы жыйылыуну ахырында уа алчыла «От ёчюлтюуде этген кишилиги ючюн» деген майдалла бла саугъаланнгандыла.

Ол кюн юбилярланы Битеуроссей от тюшюуге къажау обществону председатели Юрий Пшеунов, от тюшюуге къажау службаны таматасы Магомет Дохов да алгъышлагъандыла, сыйлы саугъала бергендиле.

ХОЛАЛАНЫ Марзият. Суратны автор алгъанды.

Мызыланы Иссагъа Мурат Тхазаплижев майдал береди.

Къайгъырыулукъ

Ветеранлагъа - энчи эс

Ич ишлени министерствосунда хар заманда да ветеранлагъа уллу хурмет этиледи, алагъа дайым болушлукъ болгъанлай турады. КъМР-де ич ишлени министри милицияны генерал-майору Ю.И.Томчаны бийругъу бла МВД-ны ветеранларыны советини председатели Б.Ш.Думаев ич ишлени министрини болушлукъчусуну къуллугъуна салыннганды.

Андан сора да, ич ишлени территориялы органларында ОВД-ланы начальниклерини болушлукълары шахарланы, районланы ветеран организацияларыны советлерини таматаларыдыла. Аланы хар бирини къуллугъун толтурууда хайырланырча, автомашинала берилгенди, харкюнлюк ишлерин тамамларча, тап болумлары бардыла.

КъМР-де МВД-ны энчи составы 25-чи апрельде тамата тёлюге болушур муратда бардырылгъан республикалы субботникге толусунлай къатышханды. Андан тюшген ачханы бир кесеги милицияны ветеранларыны эсебине ётдюрюлгенди.

- Биз, - деген Борис Думаев, - ветеранла ючюн алай къайгъырылгъанын бек багъалайбыз. Артыкъда Юрий Томчакны бизге керек жерде болушханлай тургъанын уллу жюрек ыразылыкъда белгилегге сюеме.

Бюгюнлюкде МВД-ны ветеранлары кеслерини бек сыйлы байрамларына - Хорламны юкноне - хазырланадыла. Тамата тёлю бу кюнледе, башха байрамланы хар биринде, аланы намысларын кётюрюрча, кёллерин алырча, кёп ахшы ишле боллукъларын ашыгъып сакъладыла.

КъМР-де МВД-ны пресс-службасы.

Башламчылыкъ

«Георгиевская ленточка» акция

«Единая Россия» Битеуроссей политика партияны Къабарты-Малкъар регион бёлюмю 2009 жылда 6-чы майдан 9-на дери «Георгиевская ленточка» деген акция бардырады.

Ала аслам халда ма бу жерледе юлешинедиле: 400-жыллыкъны, Келишиулюкню майданларында, Ленин атлы проспектде 48-чи номерли юйде, Къабарты-Малкъар къырал университетде, искусстволаны Север-Кавказ къырал институтунда, республиканы районларыны бла шахарларыны административ араларыны майданларында.

Политика партияланы бла Къабарты-Малкъарны жамаат организацияларын ол башламчылыкъгъа къошулургъа чакъырабыз.

Билдириу

Байрамгъа хош келигиз

Багъалы нальчикчиле бла шахарны кюнакълары!

Сизни эмда Къабарты-Малкъарда жашагъан адамланы барысын да Уллу Ата журт урушда Хорламны келе тургъан байрамы бла жюрегибизден къызыу алгъышлайбыз. Бизге быллай жарыкъ кюнлени келтирген ветеранларыбызгъа жюрек ыразылгъыбыз бек улуду эмда алгъышлау сёзюбюз да энчиди.

Аланы хурметлер ючюн, шахарда кёп тюрлю къуучулы ишле бардырыргъа белгиленеди. Байрам а 9-чу майда 10 сагъатда «Махталулукъну ёмюрлюк отуна» гюлле салыудан башланырыкъды. 11 сагъат 30 минутда нальчикчилени барысын да, энчи уа багъалы ветеранларыбызны, Правительствону юйюню аллында «Хорламлы жаз башы,той эт!» деген ат бла бардырылыкъ концертге чакъырабыз. Анда сиз Хорламны жырларын Къабарты-Малкъарны уста жырчылары айтып эшитириксиз.

Урушну эм урууную ветеранларны белгили хоруну концерти уа «Восток» кинотеатры аллында 14 сагъатда башланырыкъды. 16 сагъатда да «Бирге жырлайыкъ» деген байрам концерт боллукъды. Ол а 400-жыллыкъны майданында бардырыллыкъды.

Ингирликде,18 сагъатда, Къырал концерт залда аскер жырланы «Хорламны туудукълары» деген фестивалында хорлагъанла кеслерини усталыкъларын кёргюзтюрюкдюле.

Сорлукълары болгъанла 47-36-50 телефонгга сёлеширге боллукъдула.

Хош келигиз байрамгъа!

САБАН ИШЛЕ

Урлукъ себиуню он кюннге бошаргъа мурат барды

Къабарты-Малкъарда быйыл жазлыкъ эл мюлк битимлени 190 минг гектаргъа (озгъан жылда тенгли бир) себерге план барды, ол санда мирзеулюкнени жюз минг гектаргъа жууукъгъа, мирзеулюк нартюхню 70 минг гектаргъа.

КъМР-ни Эл мюлк эм ашазыкъ министерствосуну пресс-службасындан бизге билдиргенлерине кёре, апрель айны ахырына жазлыкъ битимле саулай республикада белгиленнген планны 60 процентине себилгендиле.

Быйыл Къабарты-Малкъарны жерчиликде урунгнганлары 690 минг тонна мирзеу эм мирзеулюк къудору чыгъарыргъа керекдиле, ол а КъМР-ни агропромышленность комплексин айнытыуну юсюнден республикалы целевой программасында кёргюзтюлген пландан (250 минг тонна) эмда быллыргъы кёрюмдюден (670 минг тонна) эсе кёпдю. Сёзсюз, мирзеу чыгъарыуну ёлчемини ёсюую эл мюлк битимлени тирликликлерин кётюрюуню себебинден жалчытылынырыкъды. Нек дегенде озгъан жыл бла тенглешдиргенде, сюргюлени санына быйыл къошулмагъанды.

Ахшы хауа болумла, кючлю эл мюлк техниканы хайырланыу, эл мюлк товарла чыгъарыучула урлукъла эм минерал семиртгичле бла жетерча жалчытылынныгъанлары жаз башы урлукъ себиу ишлени тап агротехника болжаллада бардырыргъа онг бередиле. Бусагъатда сабанлада эл мюлк техниканы 150 тюрлюсю хайырланылады.

Россейни Эл мюлк эм Энергетика министерстволары белгилеген ёлчемлеге тийишлиликде, быйыл апрель-май айлада отлукъ-жау материалла эл мюлк товарла чыгъарыучулагъа тохташдырылгъан багъала бла сатыладыла: дизель отлукъну (солярканы) бир литри 13 сомдан, Аи-80 маркалы бензинни литри 14 сом бла 75 капекден. Ол эл мюлк продукция чыгъарыгъа этилген къоранчланы биле-биле азайтыргъа онг береди.

Минерал семиртгичле чыгъарыучуланы Россейни ассоциациясыны бла Россейни Агропромышленность союзуну араларында этилген келишимни хайырындан семиртгичле эм мюлк товарла чыгъарыучулагъа дунияда жюрюген багъалардан эсе учуз жибериледиле, ол да аграрийлеге къоранчланы азайтыргъа ахшы себепди.

Къабарты-Малкъарда жаз башы сабан ишлеге керекли 27 минг тонна семиртгичледен 150 миллион сом багъасы 20 минг тоннасы сатылып алынгнанды, къалгъан кесеги да аз-аздан келтириле турады. Республиканы Эл мюлк министерствосуну гарантиясы бла дагъыда онеки минг тонна концентрацияланнган жуква жер-жерли эм минерал семиртгичле да алынгнандыла. Ала эл мюлк товарла чыгъарыучулагъа 2009 жылда къылкъылы битимлени тирлиги жыйылып бошалгъынчы болжалгъа дери, процентсиз товар кредитча, бериледиле. Аны хайырындан онеки минг гектарда мирзеулюк битимлени ала бла байыкъдырыргъа къолдан келгенди.

95 минг гектарда ёсе тургъан кюзлюклени юслеринде айтханда уа, специалистле аланы болумларына ахшы багъа бичедиле.

Тахта кёгетле онжеги минг гектарны аллыкъдыла, андан бу кюнлеге 11,2 минг гектарына урлукъ салынгнанды. Эртте жетиучю тахта кёгетлени урлукълары себилип бошалгъандыла. Къалгъанлары да жер мардагъа дери жылына баргъаны сайын салына барлыкъдыла.

Къабарты-Малкъарда жазлыкъланы себиую он ишчи кюнге бошаргъа план барды.

ЗУБЕЙР улу Х.

Жазылыу

Хурметли окъуучула!

Биринчи апрельден 2009 жылны экинчи жарымына жазылыу кампания башланнганды. Сиз «Заман» газетге связьны кайсы почта бёлюмюнде да жазылыргъа боллукъсуз.

Жазылыуну багъасы тюрленмегенди, алгъыннгылай къалгъанды - 356 сом 10 капек.

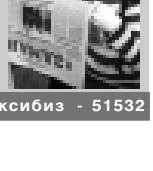

Бизни индексибиз - 51532

Уллу алим, устаз, адабиятыбызны

ТОЛГЪУРЛАНЫ ЗЕЙТУННГА - 70 ЖЫЛ

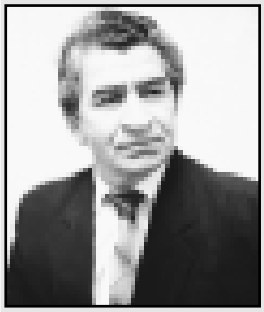

1939 жылда 5-чи майда Быллымда туугъанды. Къазахстанда ёсгенди, орта школну да анда тауусханды.

1958 жылда Къабарты-Малкъар къырал университетге кирип, аны махтаулу бошагъандан сора аспирантурада окъуйду. 1968 жылда Бакуда кандидат диссертациясын жетишимли къоруулайды.

1986 жылда уа Москвада доктор диссертациясын къоруулагъанды. 1997 жылда Халкъла аралы Тюрк академияны академигине айырылгъанды.

Биогонлюкде Шимал Кавказда илму советлени члениди. Кёп жылладан бери университетни бек белгили профессорларындан бириди.

Жазгъан хапарлары, повестьлери, романлары, публицистика статьялары журналларда бла газетледе терк-терк басмалана турадыла, китаплары уа - малкъар эм орус тилледе чыкъгъанлары - къыркъгъа жууукълашадыла. Аланы санындадыла дерслик китаплары да.

Толгъур улуну чыгъармачылыкъ хазнасы бек байды. Аны повестьлери, романлары, илму статьялары малкъар литературада бек сыйлы жерни алгъандыла: «Эрирей», «Къызгъыл кырдыкла», «Кёк гелеу», «Жетегейле», «Тёполген минчакъла», «Акъ тыранча», «Акъ жыйрыкъ»...

Москвада уа жазыучуну юч китабы чыкъгъанды: «Алые травы» эм «Белая шаль» деген повестьлери бла «Большая Медведица» деген романы. Уллу халкъны келечиси болса, жаланда бу чыгъармалары бла окъуна Толгъурланы Зейтунну аты битеу Россейге бек фахмулу жазыучунуча айтылыр эди.

Аны юйюрюне алим юйюр, дейдиле. Юйдегиси Абидат филология илмуланы кандидаты эди, кёп болмай ауушханды, жаннетли болсун. Жашы Тахир бла кызы Зульфия филология илмуланы докторлардыла, жашы-литературадан, кызы уа - ингилиз тилден. Тахир институтда ишлейди, Зульфия уа КъМКъУ-ну преподавателиди.

«Кёк гелеу» деген романы ючюн Зейтуннга 1994 жылда КъМР-ни Къырал саугъасы берилгенди. Ол республиканы илмуларыны сыйлы къуллукъчусуду. РФ-ни Жазыучуларыны союзуну члениди.

Тенгини сёзю

Литературабызны чынтты жакъчысы

Кёп ёмюрлени ичинде жашау жаланда халкъ чыгъармалада суратлана келген миллетибиз, атлары дуниягъа айтылгъан жазыучулары болгъан заманнга жетип, культура, литература, искусство тутхан кыймматны иги ангылап, аланы айнытыугъа уллу кыйын салгъан адамларыны намысларын, сыйларын кёрюп, къадаргъа шукур эте, биогон да алгъа атлайды. Биз, сёзкоз, аллай къолайлы литературабызны юсюнден айтыргъа тебиреск, Толгъурланы Зейтунну атын биринчилени санында сагъынмай болмайбыз. Нек дегенде ол уллу жазыучуду, аты белгили алимди. Сора хар атламында да ёз культурабызны, литературабызны, тарихыбызны чынтты жакъчысыды.

Битеу къырал магъанасы болгъан илму конференциялада, литература тюбешуледе да атлары дуниягъа айтылгъан алимлени, жазыучуланы кесине тынгылатыргъа, миллетибизни келген жолун романларына, повестьлерине сыйындырыргъа къолундан келген, алада анга дери бизде тобемеген жорукъланы, сыфатланы къурагъа фахмусу жетишген адамды Зейтун.

Жарым ёмюр болду мен аны таныгъанма. Ол анча жылны ичинде бир учхара ишин кёргенеме, бир кыймматсыз сёзюн эшитмегенме неда айтханына табылмай къалгъан заманына тюбемегенме. Зейтун бу къырал тюрлениулени-тозуралны кезиуюнде окъуна жалгъан сёзлеге, фатыуалагъа алдатмагъанды, тутхан жолундан тайышмагъанды, алгъын Совет властыха махтау салыпт, шёндю уа аны сёгюп кюрешген – кимни арбасына минсе, аны жырын жырлаучу жазыучуладан тюйюлдю.

Зейтунну литература жигитлери китап окъуучуга жууукъдула, алада адамны бла табийгъатны байлавмыгъны, къудуретни, жашауну арилугъу, игиленни бла аманланы араларында кюреш да, сагъыш этдирген шартла да бар. Ол затла барысы да суратлау амалланы тап хайыранылгъанларын, бек башы уа – жазыучуну фахмусун ачыкъ кёргюзтеди.

Аны романларына дуния салулай сыйынады деригим келеди. Жашагъан, ишлеген къадарыбызда, Зейтунну чыгъармаларыны бау жигитлери аллыбызда алгъа баргъанлай турлукъдула. Хар инсанны ол чекге жетдирир ючюн а, жазыучуда уллу фахму, терен билим, дуниада бла келген, бусагъатда бола тургъан ишлеге да тюз багъа биче билиу керекди. Ала бары да бардыла Зейтунда. Адамланы ич дуниаларын устаачыкълагъан а алай кёп жазыучу жокъду. Биз ол затны «Жетегейле», «Кёк гелеу» деген романларында, «Акъ жыйрыкъ», «Эрирей» деген повестьлеринде да кёребиз.

Насыплыды Зейтун, халкъ намысын кёреди, адамла аны тенглигин излейдие, студентле дерслерине сюйюп барадыла, алимле билимине уллу багъа бичедие. Зейтун а, ол затланы кёре, биле да тургъанлай, кесин бирсиледен ёрге салмайды, ташаракъда, ауанада болургъа окъуна сюеди. Сабийлеге тюбесе, ала бла кесини тенглери бла ушакъ этгенча сёлешир, абаданланы айтханларына кёп салып, кёз къакъмай, тынгылар, андан оноу изленнге, эсли сёзюн айтыр.

Аптмышынчы жылпада «Коммунизмге жол» (шёндю «Заман») газетни редакциясында бир ауукъ заман ишлегенбиз экибиз да. Ол уахтыда окъуна фахмулу жазылгъан хапаланы, статьяланы авторлары эди Толгъур улу. Газетде биринчи юнделеп тебирел, кесини борчун, ким да биосоерча, тамамлап башлагъаны эсимдеди.

Жазыуунда да башхалагъа ушамагъан энчилик, газетте адамла эс бурурча темаланы таба билиую да, иш кёллюлюгю да алай. Ол не затны юсюнден жазаргъа кереклисин уста билгенине уа бек сынаулу журналистле окъуна сейир этиучелерин да унутмагъанма. Зейтунну очерклери, фельетонлары, газет материаллары окъуна жазылыу формалары бла суратлау чыгъармагъа жууукъ эдиле.

Толгъур улу ма алай башлагъанды сейирлик романланы, повестьлени жазаргъа жолун. Аны чыгъармаларында тюз боюнлу адамла уллу жашау кыйынлыкъланы сынай келгенлеринде, аладан къутулур ючюн, бардыргъан кюрешлеринде биз жазыучубузну кесини жашау жолун эсге тюшюребиз.

Зейтун, ата-ана жылыуундан гитчелей айырылып, ёксюзлюкню тузагъында ёсген эсе да, сабийликден окъуна кыйынлыкъларга бой салмагъанды, кёлсюзлюк этмегенди: окъууда, ишде да кишини аллына ётдюргенди, тенглерине юлгю болгъанлай, аталыкъ-аналыкъ этгенлени жерге къаратмагъанлай келгенди.

Фахмулу, билимли, эсли да адам керексиз махтаныудан бла керилиуден кенгде болгъаны жашауда эрттеден белгилиди. Биз, Зейтунну тенглери, аны дуния литератураны, тарыхны, адет-тёрени юлеринден терен иоюмлу, кимге да акъыл, эс тапдыргъан ушакъларына тынгылап, заукъ этер ючюн да излеучюбюз кёбюсюнде: не тюрлю соруугъна да тынгылы жууап табарыкъса андан. Ол, мен билип, ёмюрюнде бир кишиге да харамлыкъ этмегенди, болушхан а - хау!

Халкъда намысы жюрюген жазыучу, алим, устаз Толгъурланы Зейтун кесини сохталарындан излегени бирди: билимли, окъуулу болгъуз, кесигизни адепли жюрютюгюз, миллетни тамблаесы сизни кьолугъузда болгъанын унутмагъыз. Аны аллай тюз эм керекли излемин кётюралмагъанла да тюбейдие, аз эселе да. Ол а иги тюйюлдю.

Санга ахшылыкъ тежеген адамгъа кёл ашар кереклиси жокъду. Келигиз, андан эсе биогюн барыбыз да Уллу Аллахдан асыл профессорубузгъа, фахмулу жазыучубузгъа – Зейтуннга – саулукъ, узакъ ёмюр тилейик.

ШАУАЛАНЫ Хасан,
КъМР-ни культурасыны сыйлы къуллукъчусу.

Солдан онгнга: Занкишиланы Ибрагим, Бабаланы Ибрагим, Толгъурланы Зейтун.

Кесамат

Жашау черегини теренлиги

Толгъурланы Зейтун малкъар прозаны айнытханды - жазыу ишни, анга хапар айтыуча къарагъанланы кемине тюшюрмей, суратлау сыфатны кючюне таннгланды. Суратлау чыгъарма - жашауну бары чюйреликлерин, кыйынлыгъын ачыкълагъан сезим таласы болады.

Жазыучу ачыкъларгъа деп не тюрлю заманны алса да, ол аны айтыу тил бла угъай, суратлау амал бла ётюрюкъсюзомакъсыз кёрюзтюрге тийишлиди. Зейтун алимликни биийгине чыкъгъанчы да, жазыучулукъну шыхыпын ачхынчы да, «Айыуташ» деген биринчи гитче повестьчигинде суратлау чыгъармачылыкъны формалы эстетика агъымына тюшгенди.

Тюзю, миллетни сёз хунерлисича жюрюмегени бла, суратлау-эстетика излеми болгъан филология интеллигенция къуралмагъанны бла байламлыды.

Чыгъарманы баш жигитлери, келсернни не излегенлерин ангыплан, жолгъа чыгъа эселе, ала муратларына жетер ючюн, эсде болмагъан чырмауланы хорларгъа керекдие. Хорларгъа не уа хорланыргъа? Алай жазылгъан чыгъармала - хапарла, повестьле, романла, лирика назмула, лиро-эпика поэмала, айхай да, тынч окъулгъан, тынч англашынган чыгъармалагъа ушамайдыла. Аланы окъургъа, ангыларгъа да къыйын тюшеди. Жазыучуну сезимича, окъуучуну да эстетика сезими болугъна тийишлиди.

Алайсыз, эсе да жигитлери кюреш жоллада, ниет сермешледе чыныкъмагъан чыгъармадан эстетика зауукълукъ алыргъа амал жокъду. Ёзге уа, адам кюрешде сынала эсе? Суратлау чыгъарманы ич жыясын къурагъан адам эсе?

Сёз ючюн, Толгъур улуну «Жетегейле» романында бары ызла Хух эфендиге келедие, аны ниет эмда журт арбазындан чыгъадыла. Бир жанындан, ол дини, акъыылы, байлыгъы да болгъан, жамауат хурмет этген адамды. Ол жаны бла Нух малкъар халкъны бары окъуулу, таныгъыулу адамларыны ушайды. Экинчи жанындан, аны къыпыгъы - Аплахха аныча ийнанныган неда аныча жашагъан жангыз бир адамны къыпыгъына ушамайды.

Дагъыда. «Ашыкъ оюн» повестини баш жигити Шаваз. Бир жанындан, кеси къыйыны бла жашагъан, ишинде махтау алгъан бир къара малчыды. Экинчи жанындан, жашау кертиликни, эсе да ол жашагъан заманны кёзбау-текота жорукъларын бирикдирген тамгъады, энди (тип).

«Ашыкъ оюн», «Кёк гелеу», «Акъ жыйрыкъ» - аланы хар бири ана адабиятны тарыхында жангы сёз, жангы биийклик бла келедие.

«Къызгъыл кырдыкла» - бюпонлюкде школлада, университетде окъулгъан, суратлау энчилигини юсюнден диссертацияла жазылгъан чыгъармады. Жазыучу, уруш жыллада бир жангыз юйюрню къадарын бойнуна алып, аны бла урунну, къутсуз, жандаурсуз бётин кёргюзтенди. Къаспот кибик, керти адам, беш жашы бла эпге кирип келген душманны аллына чыгъып, жашлары къаллай кишилре болгъанларын кёреди. Чийлик Къаспотну бек иги, атаны акъылына кёре, бек да ётюр жашы Каракайдан чыгъады.

Къаспотну эсинде болмагъан, окъуучуну да сейир этдирген иш - Каракайны душманны аллына башийип чыкъгъаныды. Атасын, къарындашларын уруш баргъан сыртда кьоюп. Алай аны кесинден алгъа душманны аллына бёрюю тёнгерел барады. Саулай повестьни ичъ ыясын тартхан, багъыныуну ажымлы бетин ачыкълагъан белги! Символ!

Ёзге уа! Фашистле Каракайны бёрюю бла топ ойнайдыла! Эрни бёрюю аны башы болгъанын эсге алсакъ, кишини башы не кюннге къалгъанын кёребиз. Ма суратлауну къудурети. Сыфат къурауну ажайыплыгъы.

Къаспот, душманны аллына чыгъа туруп да ангылай эди - Каракай хайт демесе, иш ажымлы боллугъун. Кьанаматны, тамата жашыны, алыкъа урушда тюшген жаралары битмегендие, бирси жашчыкъна сабийдие. Кеси да кьарт, сауут-сабаланы да хазна тюйюл. Алай ол «Эрлик къая бузар!» деген халкъ айтыугъа ышанады, жаралу, ёттюр Каракайгъа базынады. Болсада Къаспот хорланыуну азабын душмандан угъай, жашындан чегеди.

Да ётюр Каракай аллай учуз, ыспассыз нек болду? Эр кишиге келишмеген айыплы ишни кьалай этди? Анга жашны кесини сылтауу барды. Ол, атасыча, тарда душманны тыяргъа боллугъуна ийнанмайды. Душманны тыяллыкъ тюйюл эсек, кесибизни кьырдыргъандан не файда деп, атасына дау айтады.

Къаспотну ангылауунда уа иш - душманны тыяргъа боллугъу бла болмазлыгъында тюйюлдю. Адам жерин, юйюн сакъларгъа тошгенде, сау къальярмамы, къалмаммы деп, аны сагъышын эте турмайды. Къаспот айтады: душман бизни ётюрюргъе болур, алай ол бизни туугъан жерибизге кётилигибизни ётюралмаз!

Къаспотну базынганы жалан ол да тюйюлдю. Ата къадарында, ол тукъумну сагъышын да этеди. Къаспот кеси бир юйюр эсе да, тукъумну бутагъыды, алай эсе уа, ол жашлары бла бирге этген батырлыкъ тукъумну даражасын кётюрюлюкдю.

Ма Каракай ангыламагъан неди! Ол да хазырды батырлыкъ этерге, тап, ёлюрге окъуна. Алай ол, атасыча, бошлан отха атмаздан, этген жоюмуну магъанасы болса сюеди.

Жазыучуну усталгъы - Каракайны сыфатын алай теренден алып, хар жанындан ийнанылу болурча суратлагъанында кёрюнеди. Шкогун атып, къол кётюрюп чыгъардан алгъа, Каракай атасы, кьарындашлары бла да демлешеди: бошуна жан бериуден не хайыр, дейди ол. Хорлар болсакъ эди, дейди, жауну элибизге жибермей, ёлсек да, бош ёлдюк демезча, кюрешир эдикахыр таныны кьаныбызда дери. Да бла дейди, дейди, аскер тыялмагъан душманны тыябыз деп, тели ёлгенден не хайыр?

Ким айталлыкъды Каракай терсди деп? Не уа аны жашаргъа сюйгени, сау къалсам, ара да элиме, жериме жарарма дегени бошду ден? Жаш Каракайны тюзлюгю кьарт Къаспотну «жаныбыз саулай элибизни кьырдыгъын душманнга малтатмакъ» деген акъылман тюзлюгюнден кем тюйюлдю. Жазыучну закийлиги - окъуучну анга ийнандырганындады.

Къаспот ёлген жашларына угъай, сау къалгъан жашына жиляйды. Ол аны ызындан къаугъалын да тартады атаргъа, боллямайды. Каракай сыртдан энип бара туруп, ол душманны тизиналеринде кирип, бир амал этерге, бир эсде болмагъан жигитлик кёрпозтюргъе барады деп, кесин алдаргъа кюрешеди. Алай Каракайны сыртдан энгген сураты - аны адамлыкъдан энгген сураты болуп къалады.

Не хыйсап бла болса да, уруш баргъанда душманны жанына ётюу - бек уллу ажымлыкъды, артда адамны ёрге къарагъа къоймагъан жан азапды. Каракай аны чегеди. Къарындашлары, атасы, жашауларындан эсе намысларын баш этип, жоюлгъандыла. Ол а, саулугъунда алана къабыларына келе, ол кюн жоюлмай къалгъанына кюеди. Каракайны сыфаты аны сёбеп айтыла ачыгъды жюреклени, жарсыгъ тады. Жазыучу суратлау фикирин ахырына дери кёзбаусуз бардырады.

Къыйын болумланы юслери бла атламай, жашау чюйреликлени терен билип, кёрюп, баям этиу - улу маданиятдан, фахмудан сора да, инсан жигитликни излейдие. «Къызгъыл кырдыкла» бизни прозабызда классика чыгъарма болгъан эсе, ол ишде инсан жигитликни мухуру да барды.

Толгъур улу, хар жангы чыгъармасында жашау тиреликни бир жангы жаныв алып, аны кимге да соруу тудургъан, кимни да сагъыш этдирген жанты оюмла бла жарытып, жангы суратлау амалла бла байыкъдырып, алай жазады. Жамауат жашауну теренинде тууган, хар инсанны да тынгысы этген оюмланы жыйышдырады. Кьылыкълары заманны баш ышаны болгъан сыфатла къурайды.

Аны «Кёк гелеу», «Акъ жыйрыкъ» деген романлары, «Тёполген минчакъла» деген повести аллай чыгъарматладыла. Бусагъатда жаза, басмалай тургъан демингини «Хутай» да малкъар прозаны жангы суратлау бийиклигин белгилеген чыгъарма боллугъуна сёз жокъду.

ТЁППЕЛАНЫ Алим,
КъМР-ни халкъ жазыучусу.

Толгъурланы Зейтун къалам къарындашлары бла.

КЁЗБАУСУЗ

Сагъышландыргъан, таукеллендирген китапла

Алим, жазыучу дегенинг - барысы да, Зейтунча, аллай терен билимлине сунуучу эдим жаш заманымда. Артда уа ангыладым аллайла бек аз болгъанларын. Сейир ушакъ нёгер, адепли, билимли, арталлыда менсинмеген, аллына келгеннге болушургъа сюйген адамды. Кёп жерледе кёргенме мен аны - жазыучуланы, устаз нёгерлерини, студентлени да араларында, тюрлю-тюрлю жыйыныулада, съездледе да дайым оюмуну байлыгъына, сёлеше эм кесин жорюте биленнине, акъыылна, сабыгъыгъына да сукъылана эдим. Ол ёксюзлюкню сынап ёсгенин биллгенимде уа, биютюнда сейир этдим: гитчеликден окъуугъа тартынып, аллай жетишим этгенине.

Зейтунну жазгъан чыгъарматларын окъусанг да алайдыоюму эркин, бай, хар кимни жюрегиндегин ачыкълай биллген (халкъны ниетин!), заманны баш ышанларын да толу суратлай. Аны жазгъанын окъуй кетесе да, сора солуу керек болады - аны оюмуну байлыгъын эсинге сыйындырыргъа, «бишириргъе», жюрегинге сингдиригге керексе.

Хар кимни да жашауу кезиулюдю - бирде къуанчлы, бирде къыйын. Мени да аллай къыйын кезиуюмде айтхан эди Зейтун: «Кёгети болмагъан терекни къакъмайдыла, оэн анга жарсыма. Санга сансыз болсала - ма олду палах» деп. Къалай эсе да, кёллендиген эди: чырмаулагъа, кюреше да кюймей, кючюнпо, акъылынгы бир кюннге жандырмай, хар затны оюмлап эт, ишинги татыуу ма анда чыгъарыкъды деп юйретген эди. Кюнден-кюннге тошюне эдим аны кертилигине бла тюзлюгюне. Алай хар адам Аллах берген къадарын сынамай да болмайды.

Мени чынтты ушакъ нёгерим а «Заман бла литература» деген китабы бла болтъанды он. Энчи малкъар театр болсун деген къымылдау башланнганда, бир къыуумла, асыры зыкъыдан, бир жанына ыхтырылдыла, башхалары сансызлыкълары бла къутулдула.

Таза, ачыкъ кёллю, кертичи адамларыбыз а аз эдиле. Аз болсала да, насыпха, базгъынла эдиле, сансыз тюйюл эдиле миллет культурабызгъа. Кыйын кезиу эди.

Ма ол заманда тюшеди мени къолума Толгъурланы Зейтунну «Заман бла литература» деген китабы. Тинтиулерини ич кесегин ол Кязимни, Къайсынны, Отарланы Керимни эм Зумакъулланы Танзиляны чыгъармачылыкъларына жорналгъанды. Тёппеланы Алимни, Кациланы Хабуну, Бабаланы Ибрагимни, Мокъаланы Магометни эм башхаларны, повестьлерини, романларын, лирикаларын, поэмаларын, пьесаларын, сценарийлерин, статьяларын, рецензияларын, публицистикаларын, эсселарын, ушакъларын, ушакъ-ойнаулуларын, ушакъ-ойнаулуларын, ушакъ-ойнаулу

жангы даражагъа кётюрген жазыучу

Бир романыны юсюнден

Алтын чёмюч умутлу

Мен Толгъурланы Зейтунну чыгъармачылыгъы бла иги шагъырейме. Хар жангы чыгъармасы сейир дуниядыр: жазыучуну бай тили, оюму, билимлилиги - барысы да турады. Биогюнгню сёзюм а аны «Кёк гелеу» деген романыны юсюнденди.

«Кёк гелеу» - малкъар адабиятны ёхтемлиги болургъа жетишген чыгъармады. Бу роман суратлау кючю, оюм теренлиги бла да уллу эпопеягъа тенг болуп келеди. Романда тау эли жашауу уруш баргъан жылладан суратланып башлайды. Аны эсде къалгъан жигитлери кёпдюле. Баш жигити уа, мени оюмума кёре, тёрт жылы толмагъан жашчыкъ Къырымды. Аны атасы урушха кетип, андан хапар жокъду.

Тау эзде жашау бара эди. Жашчыкъ, Геллясы айтхан хапарлагъа кёре, къадар бёрлик алтын аякъдан суу ичерин сакълайды. Ол акъылпы, оюм эте билген сабийди. Алай болмаса, ол, къадарны бла Аллахны юсеринден сагъыш этип, къонгуроу, къыл тауушу бла бирге келиучю алтын аякъны быллай сёзле бла тилерми эди: «Къадарым, элгенме, алтын аягъымы кишиге берме. Алтын чёмюючюнг - мени, къызыл ашыгъым - сени», - деп.

Жашчыкъны кесини энчи ич дуниясы, кишини кёзюне да урунмагъан жашауу барды. Ол, жашаугъа кире келип, кёп къыйынлыкъ кёрдю. Алай насыбы да бар эди - ол, сюйсе жомакъ дуниясына кирип, анда жашай эди. Аны артыкъ багъаламай эдиле анасыны эгечлери Айшат, Жюзюм, Хафисат, анасыны келини Дауум. Жашчыкъ ол затны эслей эди. Аллай жууукълукъну юсюнден айтылгъанды: «Аты - жууукъ, кеси - суукъ», - деп да.

Уллу юйюр эди аны анасыны юйюрю. Эки къарындашы - урушда, ючюнчюсю, Болат, - къошда. Айшатны - юч жашы бла бир къызы, Хафисатны - тёрт жашы, Жюзюмню - эки жашы, къарындашланы да алай. Бу болумлада, эси кетип, анасы Халимат эки дунияны арасында термиле тургъанда, Къырым кимге керек эди? Алай, ол кеси кёрек болмагъанлыкъгъа, Халимат бла Къоркъмаз кишиге сукъланмай жашагъандыла - аланы ырысхылары ким да эс бурурча эди. Биётюнда Халиматны эгечлери.

Дуния ырысхысына алданып, этилген терсликлени саны, ёлчеми да болмаз. Жарсыугъа, ол зат бизни миллетибизде да тюбейди. Ёлюп кетгенни тюзлюгюнден къоркъмагъанла ёксюз жашчыкъданмы къоркъурукъдула? Ёксюзюн бир жаны-на тюртген тау эличикде ачыулу, ажымлы да эди.

Жазыучу, Айшатны сыфатын суратлай, ёксюзню юсюнде сугъанакъылыкъ этген адам къаллай болургъа болмагъун шарт кёргюзтеди. Ол жашлары Илиясны бла Хызырны, къырал жумуштан букъдуруп, къошха жиберген эди. Аланы анда бандитле ёлтюрдюле. Баш иесин уруш аллы жыллада окъуна жалгъан дау бла жокъ этген эдиле. Къызын къызылжагъала жойдула.

Ма быллай харип адам эди Айшат, кеси айтханлай, ниетин, намысын, насыбын, ийманын да дуния ырысхысыгъа сатхан. Ёлмеген эгечине ёлгенди деп чыгъарып, кертиден а, аны тели Хабла этип, кишиге атын сагъындыртмай. Жашчыгъы Къырымгъа окъуна. Халимат аманатха берген алтынны багъасы нечик уллу эди, аны ючюн аллай бир адамлыкъны теплерге тюшген эсе.

Жашчыкъ иги жашчыкъ эди - жомакъны барына ийнанган. Тау бетте къарай кетип, анда эчки жолчукъланы табып, аланы жанларында ёсген тереклени, тукъузгю, къайын терекчиклени, ораукъ оруп, таудан тигелен келген анасына ушатхан жашчыкъ. Анда келе тургъан анасыны жаулукъ къаналарды аязда жел эте эдиле. Алай жашчыкъны анасы Халимат, не кёк кёлюп турса да, тау этегине тюшалмай эди. Алай ол гитче адамчыкъ, анасы, келип, жылы кюллары бла аны башчыгъын сыларыгъына ийнана эди.

Аллай къоллары уа жаланда тели Хабланы бардыла. Не сейир, не тамаша. Аны ауазы да ушайды Къырымны анасыны ауазына. Ма аны ючюн тартыла эди жашчыкъ анга. Айшат а унамай эди ала бирге тюбешселе. Сууға кетген эгечи сау къалгъаны аны къуандырмагъанды. Ёле тургъан эгечлери, кеси аллына къоюп, ол а кесин сугъа атханы айыплы хатар болуп жайылыр элге деп, дуниядан аны да жашыра эдиле эгечле. Ала жамауатдан букъдургъан айыпха жууап этгенча, Аллах тиширыуну сау къойгъан эди. Жангыдан жашау берип, кючкъарыу этип.

Ол тиширыу, Халимат, антсыз адам тюйюл эди. Ол былай ант этген эди: «Къадарым, жашауум, диним, къурт-къумурсха эт, кёз жарыгъымы ёчюлтме, сабийимни ызындан сюркелирге къой... Хаблача окъуна этигиз – арбаздан арбазгъа кире айланнган - солуугум юзюлмесин. Хаблача, ыспассыз, жарлы да мен болайым - сабийимни туурасында къалайым», - бу тилекни къатлап айтып турду Халимат. Артда уа аны кьолу бла тутып къойду, акъылы, эси кетип, кесин сугъа алдыргъан Халимат.

Халиматны сыфаты бек шуругулду. Ажымлыды. Дуния игиликни уясы болуп тургъан жюреги уруш келтирген терсликни, адам адамгъа этген ачыкълыкъланы, жутлукъну ангыламай эди. Ол затла эдиле аны абызыратхан. Тюшюне келип тургъан Къоркъмаз - Къырымны атасы - кюреше эди анга ангылатып, къырал деген не тюрлю зат болгъанын. Ол а ангыламай эди - къыралны адамлары, ала эндиге дери сунгранча болмай, былай хатерсиз, аман адамла, къыйынлыкъ келтирген адамла нек болгъанларын.

Ата журт кимге да багъалыды деген оюм бла жашай эдиле тау элледе адамла. Барысы да угъай. Асламы. Алай суна ади нкъдычы Омар да. Алай сунуп, ол къырал деген не къуллукъ этип турду. Къаты болуп жамауатына - тимширыугъа, эр кишиге да. Жаланда сау миллетни кёчюргенде, аны аллында уа малкъар эллени бир къауумун кеченде тангнга адамын ёлтюрюп, журтларын кюйдюрюп чыкъгъанда, къызылжагъала, 15-16-жыллыкъ ёксюзлени бандитлеге санап, жокъ этгенде, Омар кимге къуллукъ этгенин англыла эди. Андан тиреди ол керохун жаякъ башына. Андан къалды ол халкъы къандан толтурып кетген журтунда, къара ташха таянып, кеси жангызлай.

Адам иги да болады, аманда болады. Ортада къалгъанла уа - кёп. Ма, сёз ючюн, романда Сергей Кравцов деп барды. Совет аскерни майору. Ол таулу эллени жокъ этигуе къажау эди. Ол аны иги жаныды. Андан ары уа? Ол, жаралы болгъан Халиматны окъла тюбюндан чыгъарып, бир юйде букъдурады, анга болушады. Сау къаллыгъына уа ийнанмайды. Сергей Къырымны ата ташындан алып кетеди. Анга игилик этеме деп.

Сёзсюз, иги эди, дуния былай тюрлене тургъанда, къоруулар адамы болмагъан сабийге болушханы. Алай аны анасы Халимат, сабийнён излеп, кёрген азабы ол игиликни тунчукъдуруп къояды. Аны арсарлгъы къурда кеси жанына аудура келеди. Ол затла таулулагъа иги болгъан Сергейни сюйдюралмайдыла. Болсада кесини таулулагъа кёз къарамын айтхан ючюн, къыралны оноуун терсге санагъаны ючюн Сергей Сибирьде он жыл олтуруп къайтады.

Андан къайтып келгенден сора оруслу жаш, Къырымны да алып, таулагъа келеди. Таулула кёчюрюлюп эдиле. Алай Халимат а, бир заманлада жашы бери келмей къалмазлыгъын билгенча, кёпюр къулагъын сакълап тура эди. Сергейни жюрегинде, акъылында да дуния къазауаты барады: не болса да айталмайды ол аны анасына, жарлы Халиматха, Къырым сени жашынгды, деп. Жазыучу аны кесин, этген ишин да суратлай туруп, анга дау айтмайды, багъа бичмейди. Жаланда окъуучу кеси берирге тийишлиди анга даража.

Сёзсюз, Сергей Кравцов иги адам эди, аныча, къырал адамы къажау тургъан малкъарлыланы къоруулларгъа итинген. Алай аны игилиги жол биримей эди, ыз къоймай эди. Аллайла уа мингле бла санала эдиле. «Мингленни малтагъан къырал Къырымны онгдурлукъ эди, - деп сагъыш этеди ол. - Сора меммеми терс, сабийни сюнгю бурнундан тартып алдым эсе?»

Бу суратлау чыгъармада келген, суратланнган бузуу бизни тарых жолубузну бек ажымлы кесегиди. Аны нутдурур кюч жокъду. Арсарлыкъдан бла экилиликден къутуталмагъан сабий бла аны ызын ызлап айланнган анасы кьайдан билсинле къачаргъа керек болгъанын. Аланы букъдурлукъ жер бармыды дуния башында, кеслерини ата ташлары букъдурмасала? Кьайда эди энди Къырым аллына къарагъан, терек болуп, эчки жолчукъну жанында сюелген тиширыу? Кьайда къалды аны этегине къысылып ёсген, сабийге ушагъан терекчик? Ала жомакъмы эдиле, кертими эдиле? Аны ким биледи?

Айшат кёп затны биле эди. Властыха ким хата келтиргенин, ким аман ниет тутханын да, жашагъан адамгъа не керек болгъанын, не зат онг таптыргъанын да. Ол кёп зат биле эди. Жаланда билмей эди дуния тазалыкъ не болгъанын.

Толгъурланы Зейтунну «Кёк гелеу» деген романы кёп затны юсюнден сагъыш этиредди. Халкъды аны бек баш жигити. Аны тарыхы. Алтын аякъдан суу ичерге умут этип жашагъан таулу жашчыкъ да аладан бирлериди. Динлери ючюн тутулуп кетген акъ сакъаллы кишиле да халкъдыла. Керти шашхан Айшат да, аны тели Хаблагъа аты чыкъгъан эгечи да, Чиппо да, Хамалай да... Была барысы да халкъдыла.

Ма бу халкъ бузады межгитни, школ ишлейме аны ташындан деп. Экили жамауат. Жашау дерслери, тарыхха кирип, келлик тёлюге болуучурукъ болурлама деп сагъыш этер адамы болгъан жамауат.

МУСУКАЛАНЫ Сакинат, поэт, «Нюр» журналны баш редактору.

ШАГЪАТЛЫКЪ

Биз аны бек сюебиз

Мен Толгъурланы Зейтунну 1957 жылдан бери таныйма. Ол заманда биз университетни биринчи курсуну студентлери эдик. Зейтун а алай жашлай окъуна сёзюне табыла, тизгинин тута билгени бла кесин кёплеге сюйдюргенди. Битеу да исларында окъуна Гётени, Блокну, Маяковскийни, Бунинни, Омар Хайямны, Азиз Несинни, Назым Хикметни, дагъыда башхаланы юсериндене нёгерлериндене эсе къайда кёп биле эди. Ишге сюймеклиги чыгъарганды аны илмуну, жазыучулары да анга иги кёзден къарайдыла. Аланы ичлеринде сыйы жюрюйдю. Студентле да кёрюп турадыла алагъа къаллай уллу билими, культурасы да болгъан илмучу, жазыучу, таза ниетли адам дерс окъуганын.

Мен къадарыма бек ыразыма студент жыллларымдан бери Зейтунну тийресинде болгъанынма. Къыйын кезиуюнгде, айхай да, андан болушлукъ табарыкъса. Биогюнлюкде малкъар халкъны культурасына, ниет байлыгъына, аны ёсюую не бийик къошумчулукъ этген аллай уллу адамы болгъаны насыпды. Аллах болушсун, ол энтта кёп жылланы малкъар халкъына къуллукъ этерча, къарачай-малкъар культураны мындан ары да атын иги бла айтдырырча.

Неден да алгъа мен анга салукъ тежёйме, энтта да кесини илму, жазыу ишлери бла барыбызны да къуандырыр деп ышанама. Андан сора да, Зейтун юлполю атады. Аны сабийлери да, Тахир бла Зульфия, филология илмуланы докторларыдыла. Дагъыда ол шахматланы бек сюеди. Хорласа - къуанады, хорлатса уа: «Угъай, мен хорлатмагъанма, билмей терс жюрюгенме», - деп къоюды.

Кёп жылланы ичинде малкъар тилни бла литератураны кафедрасына башчылыкъ этип тургъанды. Таулу халкъына жарагъан специалистге ёсдюрегнинден, анга таза къуллукъ этгенинден уллу къыйынлыкъ Аллах бермесин анга. Биз, шуёхлары, аны бек сюебиз.

ВладимирГЕТЕГЕЖЕВ, профессор, философия илмуланы доктору.

Алимни оюму

Кертини жалгъандан айыра

Бёрю атар бёркюнден белгили болур» дегенча, Зейтунну фахмусу жаш заманында окъуна порлю-порлю формалада кёрюне келгенди. Сёз ючюн, ол кесини шуёхларыны - бирге окъуганы тенгларини юсериндеи кёп кюлкюлю затла къурагъанды, студентле, аланы бир бирлерине айтып, бир бирни кюлдюргенлей тургъанды-ла. Ала кёпленги ауузларында, кишиге хаталары жетмеген анекдотла, биогюнлюкде да жюрюйдюле.

Ол жыллада окъуна ол малкъар къырал драма театрны артистери салгъан пьесаланы юсеринде онла бла саналгъан статьяла жазгъанды. Кёп заманны ичинде аны оюму бу коллективни жашауына багъа бериуде баш магъананы тутуп келгенди.

Аспирантурану бошаугъандан эмда кандидат диссертацияны къоруулагъандан сора ол Къабарты-Малкъар илму-излем институтну буюрууу бла 1920-1960 жыллада малкъар поэзияны къуралыуну эм ёсюу жолларыны юсеринде монография иш жазгъанды. Историяны бла литератураны теориясындан специалистге анга уллу багъа бергендиле. Ол малкъар литературоведениядa биринчи илму монография болгъанды эмда бизни республикада филология илмуну андан ары ючюнчю ала барыуунда магъаналы жерни тутханды.

Жыйырманчы-отузунчу жыллары поэзиясына былайды деп багъа берип къояргъа тынч болмагъан эсе да, ол жыллада литература жашауну поэтика суратын тюз ангылап, къыйын кезиулени да эсге алып, автор ол сур заманны ачыкълауну тап кёрпюзталгъанды. Къупийлаы Къайсыны, Шахмырзаланы Саидни, Отарланы Керимни, Гуртуланы Бертни, Макытланы Сафарны, дагъыда башхаланы чыгъармаларында поэтикалы лексиканы бла сюжет-хапарлау элементлени энчиликлерин тинтеди.

1984 жыл алим жашны иги ишлеген, хайырлы жыллларындан бири болгъанды. Ол бу жыл «Движение балкарской поэзии» эм «Лирика Керима Отарова» деген монографияларны басмалайды. Ала, литературоведни уллу усталыгъы болгъанын ачыкъ кёрпюзтгенден сора да, кеслерини ич магъаналарына кёре, илму жаны бла этген ишине ол не кёзден къарагъанын да кёргюзтгенди.

Бу уллу иминде автор Север Кавказны халкъларыны жангы жазма литератураларында, энчи айтханда, малкъар, къарачай, къабарты, ногъай эм башха тилледе чыкъгъан суратлау чыгъармаланы бир бирге ушагъан жерлерин ачыкъларгъа итиннгенди. Ол мында Кязимни, Къайсынны да закий чыгъармаларына тийишли сёзюн айтапгъанды.

Толгъурланы Зейтунну «В контексте духовной общности» деген монографиясына Дагъыстанны, Адыгеяны, Север Осетияны бла Къарачай-Черкесияны илму дуниясында уллу эс бергъандыла. Автор анда регионну суратлау сёзюню юсюнденде биогюннгю литература процессни бир къауум демеклили проблемаларына къарайды.

Тинтилген чыгъармаланы къыйматларындан хыйсал эте, ол илмуда эрттеден тохташып келген жоруукъланы юсеринден къыралны уллу критикери эмда литературоведлери бла эркин даулашады. Алим суратлау прозада (Тёппеланы Алимни «Тяжелые жернова» деген романыны юлгюсюнден), энчи адамны дуниясыны къуралыуна эмда реализмни шарт историялы ниет категориясыча (И.Машбашны романларыны юлгюсюнден), адеп-къылыкъ эстетика чюйреликни кёргюзтюню формаларыны кёп тюрлюлюклерини энчиликлерине тийишли эс берседы. Бизни акъылыбызгъа кёре, аны миллет энчиликлерин эсге алыу бла тенглешдириу халда ол къарагъан север кавказ романы энчи бёлюу литературоведениядa жангылыкъды.

Университетни малкъар тил эм литература кафедрасыны историясында 2000 жылда ол къар тилни илму литературоведение стилини къуралыуунда Толгъурланы Зейтунну уллу къыйыны болгъанын да белгилерге керекди. Ол неда бу авторну чыгъармачылыгъын тинте, алим битеу хар жаны бла да жетишимлерин эм кем жерлерин да кёргюзте, аны энчи чыгъармачылыкъ дуниясына терен киреди.

Малкъар литературада аны романларына дери даулаш неда чюйрелик бош алай къарысуз болгъан эсе, идеология магъананы тутхан эсе, авторну регламент салынгган чекледен чыгъып, бу проблеманы иги да кенгертирге эм теренлендирирге кёп къолданган келгенди, аны адам улу сыйлы кёрген, багъалагъан затлагъа жууукълашдыралгъанды, ол а аны повестьлерини бла романларыны ахшы жетишимлеридиде.

Толгъурланы Зейтунну хапарларыны, повестьларини бла романларыны басмаланыулары малкъар литературада поэтиканы суратлау-эстетикалы категорияларын къурау дегенча, магъаналы эм жангы качестволу ишге айланнганды. Ол Малкъарда эмда битеу Север Кавказда Октябрь революцияны, коллективизацияны, Ата журт урушну, депортацияны, къырал органланы жанындан идеология зорлукъну кезиуюнде эс бурурча ишлени, алгъадан бола келгенича, къыралны жанындан идеология кёргюзтюулегe кёре суратлаудан иги да бир жанына кетип, кеси билгенича, тюз ангылагъаныча, алай кёргюзтгенди.

Жазыучуну табийгъат берген фахмусу, адамны жашауунну бек къыйын, бек аламат, бек сейирлик кезиулерин тюз кёргюзтюн жаза билиую, бизни акъылыбызгъа кёре, тауушлукъ миллет сыфатланы къурауда эмда бизни алай тынч болмагъан жашауубузну битеу хар жаны бла да толу эм тынгылы кёргюзтюуде мындан ары да Толгъур улуну кёп зат этерге къолундан келир деп ышандырады.

МАЛКЪОНДУЛАНЫ Хамит, филология илмуланы доктору, КъМР-ни илмусуну сыйлы къуллукъчусу.

Поэзия тизгинде бла

Халкъыбызны закийи

Толгъурланы Зейтуннга

Толгъурланы Зейтунну
Эл багъасы сёзю бар.
Акъылманла саналгъа
От башында ёзю бар.
Кёзю жютю, сезими,
Оюмлары тамаша.
Акъылы бек ауурдан
Санын этед алаша.
Алай жазыу ишинде
Ата журт да тармыды?
Бийик окъуу юйде уа
Андан бийик бармыды?
Фахмусузну минг
къапчыкъ
Махтау сёзюнден иги,
Зейтунну керти сёзю
Алтынгнга тенг хар жиги.
Башы баргъа он юлгю.
Зейтун, махтаула сала,
Мен да андан айтама.
Бирде сен, жан аурутуп,
Тот къанжалны махтама.
Алай этсенг сёзюнгю,
Магъанасы кем болур,
Алтынынг, налмасынг да
Къанжал бла тенг болур.
Уугай, Зейтун бек
сюйген -
Керти сёздю, халкъыды!
Кеси уа бу заманны
Закийиди, нартыды!

ЗУМАКЪУЛЛАНЫ Танзиля, Россейни Къырал саугъасыны лауреаты.

Солдан онгнга: Текуланы Мусса, Толгъурланы Зейтун, Гузеланы Жамал, школну окъуучулары бла.

тория-филология факультетни студентлери, аны окъуугъа, билимге берилгенине биосюреп, сыйын кёрюп тургъандыла.

Башхалача, кесини миллет литературасы, культурасы бла чекленип къалмай, совет халкъланы литератураларын иги билгенди. Битеу дунияны суратлау сёзюн кесиникича окъуугъанды. Сёз ючюн, студент жылларында окъуна Гётени, Блокну, Маяковскийни, Бунинни, Омар Хайямны, Азиз Несинни, Назым Хикметни, дагъыда башхаланы юсеринден нёгерлериндене эсе къайда кёп биле эди. Ишге сюймеклиги чыгъарганды аны илмуну, жазыучулукъну бийик даражасына. «Романы 50-х годов и творчество Галины Николаевой» деген кандидат диссертациясы анга шагъатлыкъ этеди.

Малкъар халкъны ичинде совет литератураны юсюнден илму иш жазгъан Зейтун биринчиди. Билимине базынлыу болмаса, ол аллай ишни къолгъа да алмаз эди.

Дагъыда айтырыгъым: бизни къадарыбызы алай болур эди, экибиз да аспирантла болуп, Бакугъа тюшебиз. Мен эстетикадан аспирант эдим. Зейтунну илму ишине кафедраны таматасы, профессор, Азербайджанны Илмула академиясыны член-корреспонденти А. Асадуллаев былай айтхан эди: «Зейтун, сени илму ишинг кандидат диссертациядан эсе кёп кереге уллуду, магъаналыды», - деп, бек бийик багъа берген эди. Къайда да ол кесин керти таулуча туя, жюрюте да билгенди.

Москвада МГУ-ну, ИМПИ-ни илму къуллукъчулары, жазыучулары да анга иги кёзден къарайдыла. Аланы ичлеринде сыйы жюрюйдю. Студентле да кёрюп турадыла алагъа къаллай уллу билими, культурасы да болгъан илмучу, жазыучу, таза ниетли адам дерс окъуганын.

Мен къадарыма бек ыразыма студент жыллларымдан бери Зейтунну тийресинде болгъанынма. Къыйын кезиуюнгде, айхай да, андан болушлукъ табарыкъса. Биогюнлюкде малкъар халкъны культурасына, ниет байлыгъына, аны ёсюую не бийик къошумчулукъ этген аллай уллу адамы болгъаны насыпды. Аллах болушсун, ол энтта кёп жылланы малкъар халкъына къуллукъ этерча, къарачай-малкъар культураны мындан ары да атын иги бла айтдырырча.

Неден да алгъа мен анга салукъ тежёйме, энтта да кесини илму, жазыу ишлери бла барыбызны да къуандырыр деп ышанама. Андан сора да, Зейтун юлполю атады. Аны сабийлери да, Тахир бла Зульфия, филология илмуланы докторларыдыла. Дагъыда ол шахматланы бек сюеди. Хорласа - къуанады, хорлатса уа: «Угъай, мен хорлатмагъанма, билмей терс жюрюгенме», - деп къоюды.

Кёп жылланы ичинде малкъар тилни бла литератураны кафедрасына башчылыкъ этип тургъанды. Таулу халкъына жарагъан специалистге ёсдюрегнинден, анга таза къуллукъ этгенинден уллу къыйынлыкъ Аллах бермесин анга. Биз, шуёхлары, аны бек сюебиз.

ВладимирГЕТЕГЕЖЕВ, профессор, философия илмуланы доктору.

Къарындашлыкъ

Ал сатырда

Айтхылы малкъар алимни, жазыучуну, устазны, сюйдюмлю адамны - Толгъурланы Зейтунну - мен жашлыгъымдан бери таныйма, студент жыллларымдан бери. Ол заманда окъуна къаллай адам боллугъу тура эди.

Биогюнде ол белгили адам эсе да, алай мени кёз аллымдан аны жашлыгъында сыфатларыда кетмейди. Лекциялларындан сора Зейтун, бир жерде да булжумай, таймаздан библиотеканы окъуу залына барып, ишлей эди. Биргесине окъуугъанладан ыйсы саны бла гитче болса да, ол, сабийлик этип, заманын бир да бош кетермегенди.

Иги окъугъан, ариу халли, кесин жюрюте билген жашны тыш къарамындан окъуна ол кесин дуниягъа алдатмагъаны таныла эди. Ким да сукъланырча бир улан эди. Аны себепли артда Зейтун айтылгъан алим эм уллу жазыучу болгъанына мен чыртта сейирсинмегенме. Муратларына жеттегине бек къууанама.

Зейтунну биринчи китапчыгъы «Айыуташда» - къуру атында да нечик уллу магъана барды-фахмусу таныла эди. Белгилисича, талай суратлау, илму чыгъармаланы авторуду, фахмулу устазды. Халкъыбызны эм сыйлы уланларындан бириди. Къарачайда аны аты уллу хурмет бла сагъынылады, юлгюге санайдыла.

Ол бизни университетни кандидат диссертацияланы къоруулау советини саныда болгъанды кёп жылланы, келир заманыбызда алимлени ёсдюрюуге салгъан кыйыны - аны мухуру, аны ёлчеми бла ёсген жаш алимлерибиз халкъыбызны къуандырырла, анга халал къуллукъ этерле деп турабыз.

Аны илму ишлери битеу Шимал Кавказны адабиятын тинтиуде биринчи жерледе барадыла, ол адабиятны теориясын айнытыуда уллу къыйын салгъан алимледенди. Зейтунну чыгъармалары кёп жаны бла да, бек башындан а - терен магъаналары бла юлгюлюдюле. Суратлау сёзю уа халкъыбызны тил байлыгъыны къадама ташларындан бириди.

Зейтун мени къарындашым да болады. Белгилисича, Толгъурлары Кыырымшаухаллары бир юзюкперидиле, къарачай-малкъар халкъны тарыхында атларын айтдырып келген къауумандыла.

Биогюн Зейтун къарындашыма кёп ахшылыкъла тежёй, жашауундан, ишиндеи, халкъындан къууансын, халкъын да къуандырыпы турсун, дейме. Ол болгъанда кёп затыбыз барды деп, не жаны бла да жюрегимде халал эгечлик сезимими билдире, сыйлы къарындашым Толгъурланы-Къырымшаухаллаты Зейтуннга узакъ ёмюр, сюек саулукъ, жюз жылында китапла жазарча, чалгъы тутарча, насып тилейме Аллахдан.

ЪАГЪЫЙЛАНЫ Назифа, КъЧР-ни халкъ жазыучусу, филология илмуланы кандидаты. Къарачай шахар.

Агъач мюлкню айнытыр программа жарашдырыллыкъды

Ахыры. Аллы 1-чи бетдеги.

Комитет агъачланы от тюшюуден къорулуг жаны бла уллу иш бардырады. Аны ол Россейни МВД-сыны, МЧС-ини, Росприроднадзоруну КъМР-де управлениялары бла бирге бардырады, энчи ишлени планы да жарашдырылгъанды. Белгиленген жумушланы хайырындан озгъан жылда агъачлагъа от бир кере да тюшмегенди. Дагъыда тереклени аруулагъан, заранлы къурт-къумурсхаладан сакълагъа да аслам эс бурулады.

Докладчы проблемаланы да кётюргенди. Биринчиден, ала сынамлы ишчилени хазырлау бла байламлыдыла. Дагъыда ол республикалы бюджетден агъач мюлкню айнытыугъа керекли ахчаны жаланда 3 проценти бёлюнгенин, техника 70-90 процентге тозуругъанын, агъачлада ауруугъан терекле болгъанларын (сёз ючюн, америкалы гёбеллек 8,5 минг гектарда жайылыпды) билдиргенди.

Череклени жагъалары бегитилмегенлерини хатасындан а хар жылдан 8 минг гектар агъачны суу басады. Хасанби Иналович айтханнга кёре, бюгюнлюкде мюлкде ишлегенле къыйын жолладан ётерча машинала бла 25 процентге, связь техника бла 40 процентге, саутла бла да жаланда 10 процентге жалчытылыныпдыла.

Кемчиликлени юслеринден Комитетде ишлегенле Рослесхозгъа, Россейни МЧС-ини КъМР-де управлениясына, башха жууаплы ведомстволаргъа билдиргенди. Алай ала ахча жетишмегенини хатасындан кетеримегенди, ол себепден Хасанби Машуков республиканы оноучуларындан ол жаны бла болушлукъ этерлерин тилегенди.

Арсен Каноков проблемаланы кетерирге энчи программа себеплик этеригин белгилегенди. Жыйылыугъа районлада агъач мюлклени башчылары да къатышхандыла. Арсен Каноков аланы жарсытхан затланы юслеринден да соргъанды. Битеу мюлкледе да ала бирчадыла: ишчилени айлыкъ хакъларыны аслыгъы, ол 2300 сомду, техниканы жетишмегени. Хасанби Машуков ол хакъны азлыгъы жангы системагъа кёчгени бла байламлы болгъанын айтханды эм ол тюзетиллигин чертгенди.

Жыйылыуну экинчи кесегинде Президент Правительствону келечилерине алгъадан берген буйрукълары къаллай толтурулгъанларын соргъанды. Ол КъМР-ни Правительствосуну Председателини биринчи заместители Мурат Тхазаплижевден Инвестиция жаны бла агентствону иши, инвестиция проектле жашаугъа къалай бардырылгъанларын айтырлары излегенди. Аны гъаз ючюн тёлеуле бла байламлы иш не халда болгъанлыны юсюнден сорууна Правительствону Председателини заместители Уяналану Кязим жууап бере, бюгюнлюкде 15 машинаны затыр алыу иш ахырына жетдиррилмегенин, башха жумушла уа тамамлан нганларын билдиргенди.

Арсен Каноков Театрланы дворецини, саулукъ сакълаугъа бир ненча учреждениясыны, ол санда онкология араны, Нальчик шахар клиника больницаны эм башланы къурулушлары не халда болгъанларын да билирге излегенди. КъМР-ни къурулуш эм архитектура министри Михаил Афашагов Театрланы двореци, белгиленгенича, 2012 жылда бошаллыгъын айтханды, бюгюнлюкде анда боягъ-сюртюу ишле барадыла.

КъМР-ни саулукъ сакълау министри Вадим Бицуев айтханнга кёре, шахар больницаны газ бла жалчытыу эм вентиляциясы къурау бла байламлы кемчиликле кетерилмегендиле. Башха объектлени къурулушлары, аланы медицина техника бла жалчытыу уа тиймишли даражада болгъанларын белгилегенди.

Президент жай кезиуде адамланы солуулаын къурауугъа да энчи эс бургъанды. КъМР-ни культура министри Руслан Фиров алыкъа жай сезон башланмагъанын айтханды, алай май айны ахырында «Pink Floyd» рок-группа «Of the wall» деген белгили программасы бла Нальчикде Жашил театрда концерт берлигин билдиргенди. Жыйылыуда башха министерстволаны ишлери да сюжюлгендиле.

ТИКАЛАНЫ Фатима.

Хорламны солдатлары

Къарындашларындан энтта да хапар сакълайды

Юч къарындаш - Мухаммат, Ахмат, Ануар - Беппайланы Ахшыкъул улу Чепеллеуню таула кибик жашланы, къазауатха кетип, андан къайтмай къалгъандыла. Гитче эгечлери Маржаннга: «Сен анабызгъа иги къара, биз аны санга ышанабыз. Кесибиз а ит жауну ууатып, жерибизден гунч этип, къайтырбыз»,- деп аманат этген эдиле.

Андан бери юч жыйырма бла сегиз жыл озду. Маржан а бюгюн да унутмагъанды къарындашлары айтханларын, сакълагъанлай турады аладан хапар.

Огъурлу адамла эдиле Чепеллеу, аны юй бийчеси Шамшият да. Кыздан, жашдан да быланы онекиси сабийлери болады. Аталары колхоз жумушну бардыра, аналары уа сабийлени ёсдюре эди. Ёсюп, жете келгенлери ишге тохтайбыла, буюрулгъан затланы тамамлайдыла.

Болмаз эди элде Чепеллеуню юйюрюнден кёп ишчи кюнлери болгъан. Анга кёре уа колхоздан эт, жау, бишлакъ, будай, картоф, къысха айтханда, мюлкде болгъан хар затдан бере эдиле. Беппайланы арбазларына мирзеуню арбала бла келтирип болгъандыла.

1938 жылда гитче жашлары Ануар аскерге чакъырылады. Белоруссияны жеринде юч жыл къуллукъ этеди. Эки ай къалгъан эди юйюне къайтыргъа. «Жашым сау келсин, жетгенлей окъуна къатын алып кюярыкъма, кёзюм къарап турсун къыз да барды. Бир Аллах, отоун да хазыр этгенме», - дей эди Шамшият, жашын танскъ болуп сакълагъанын кюншуларындан букъдурмай.

Толмадыла жарлы ананы ахшы умутлары. Буюрулмады Ануаргъа ата юйюне къайтыргъа, ариу келинчик келтирип, анасын къууандырыргъа. Башланды Уллу Ата журт уруш. Белоруссияны тийресинде къызыу сермешледен биринде жигитча ёлдю Ануар.

Чепеллеуню тамата жашы Мухаммат Къабарты-Малкъарны тийресинде къуралгъан 115-чи атлы аскер дивизиягъа чакъырылады. Фронтха кетгинчи, Нарткъала тийресинде Кахун элде турсгъанды. Анасы ары терк-терк баныучу эди. Былайдан кетгенден сора ол да Ростов, Волгоград тийрелеринде бардырылгъан къызыу сермешлеге къатышханды.

Бир жол андан къагъыт келеди. «Он бармагъым да юшюп, госпитальда жатама», - деп. Сени жауунг сынасын ол кюн Мухамматы атасы бла анасы сынагъанны. Къайры барыргъа, не этергe билмей, асыры адыргы этгенден... Юйюне жиберирле деген акъыл да келе эди. Жарсыугъа, къадар жашны Ата журтуна къайтармады. Волгоград тийресинде бардырылгъан урушну биринде жигитча ёлген хапары келди.

Ахмат Огъары Чегемде эл Советни председатели эди. Элден аслам жашны къазауатха ашыргъанды. Аланы аслямысына не кюн келгенин иги биле эди. Бир жол кёп сабийлери болгъан кишиге къазауатха чакъырыу къагъыт келеди. Ахмат, анга жан аруутуп, къагъытны кёси атына жаздырып, аны орнуна фронтха кетеди. Кёп да бармай а аны да жигитча ёлген хапары келеди.

Болсада бу юйюнню къыйынлыкълары аны бла бошалмады. Жетди малкъар халкъны кюйсюз кюнлеринден бири - 8-чи март. Ата журтларын къоруулай, юч жашы ёлген ананы да ашырдыла Орта Азиягъа. Чепеллеуню юйюрю Къазахстаннга Джамбул областыха тюшген эди. Шахардан беш-алты километр узакълыкъда ат заводда тохташдыла.

Ата-ана къарысуз эдиле. Битеу къыйынлыкъ Чепеллеуню тамата къызыны бойнунда эди. Къармашыулу эди Насийтат. Ариу адам. Сыфатына кёре акъылы да. Къарындашы Ахмат урушха кётгенде, огъары чегемлиле эл Советни председателине, тилеп, аны сайлан эдиле. Окъууу да бар эди. Уруш жылланы аллында Отарланы Омар бла бирге жырлап да турсгъан эди.

Жаш болгъанлыкъгъа, баш эди ол. Уллугъа уллуча, гитчеге гитчеча сёлеше билген Насийтатха элни адамлары уллу хурмет эте эдиле. Къарындашлары ёлгенден сора кызысы башына асыры кёп жумуш тюшгенден, кеси жашауун къураргъа да жетишмады.

Ненча жерден, ненча хайт деген жаш тилей эди аны. Болсада къадар анга да келсича буйрукъ этди. Суучък ётдюрюп аурийду да, андан иги болмай ёледи. Ол къадар къыйынлыкъны сынай келген Шамшият да кызысындан сора эки айдан дунийсин алышады.

Къалгъан сабийле ууакъ эдиле. Хансладан гыстыла этип, сыртлары бла шахаргъа элтип, сатып турсгъандыла. Ёсе баргъанлары колхозгъа ишге тохтайдыла. Ата журтларына жыйышдыла, андан сора уа, юйдегили-юйюрлю болуп, бирер жерде жашайдыла.

Хапарыбызны башында сагъынгган Маржан а бюгюнлюкде Кёнделенде турады. Туудукъларындан туугъанла да бардыла. Ала жыйылып келселе, амманы юйю тойдан-оюндан толады. Алай Маржан а, энди юйге кирген къарындашларымдан хапар айтырыкъ болур дегенча, эшик таба къарап, терен сагъышлыкетеди.

ОСМАНЛАНЫ Хыйса.

Беппайланы Ахмат бла Насийтат.

ТОПОНИМИКА

Огъары Чегемде (Белгиден ёргесинде) жер, суу, тау атланы тизмеси

Ахыры. Аллы газетни 79-чу, 80-чи, 83-чю номерлериндеги.

Киши къол
Мулдашгы
Хуппа хужан
Гыллы къыланч (Гыллы - адам ат)
Айыры таш
Жагъала
Кам таш
Къара къая
Суу юлешген
Хадеги къол - (хадеги-адыргы)
Чегет суу
Чегет баш
Гештугъа (гештук - къулакъ - скиф)
Акъболат жипи
Ташлы дуппурла
Шинжи угус (угус - къысым)
Татталаны жипи
Толубайланы сабан
Шаугенни къоюу
Батону къоюу
Ат ёлгенле
Биибону биченлиги
Газаланы баула
Газаланы шаудан
Салкъын дуппурла
Сабанлыкъла
Таусолтанны сабаны
Ташлы дуппурла аллы
Согаланы дуркъула
Таш сабан
Огъары жарилги
Баба сабан
Согаланы баула
Чоппачыла
Тёбен жарилги
Малкъарукъланы баула
Дуккач
Таш ауган
Гёнтю
Гёнтю башы
Гёнтю къая
Донгат
Чегет эл
Къарындашла ташы
Намаз таш
Ёлет обала
Донгат къая (донгат - дёнг, тёш арты)
Схили къая (схылты - бийик)
Схили дорбун
Чибин къапхан
Къара шаугют
Ачы эл
Ачы гарасы
Къой санаучу
Къочхар башла
Зинки
Тешик - (жюзюк къая)
Машиле
Тохаланы сырт
Гилдор
Шау хуна
Аш тотур
Ёгюз чучхур
Мызы тюзю
Акъ къая
Мытыр ыран
Басхычла
Къайсынны бет жаны
Ногъайны токълу оруну
Люкюю
Гымыхла
Орта сырт
Чунгуртду
Бодуркъу
Огъары мингич
Тёбен мингич
Къара мингич
Чежаны сабаны
Жаника ыстауат
Жел бауат
Огъары атдан тюшюучю
Тёбен атдан тюшюучю
Айланчла
Къыбыдын
Къулакъла
Жел бауат
Гара улуну жери
Къуш олтургъан дуппур
Чылмыкъ дуппур
Ёгюз орун
Къар, жау гюдю
Гюдю чегет
Ботуй биченлик
Дуру чегет
Къамиш ауузу
Гитче таллы къол
Уллу таллы къол
Мукъушгю тамагъы
Ташлыла
Чаука уя
Дугъум тала
Ыранла
Ийнек сауучу
Хынсырык
Мидихили
Огъары айры таш
Орта айыры таш
Тёбен айыры таш
Жаргелле
От алыучу дорбун - (ушкок от)
Огъар жагъа
Ауузла
Уллу ыржы башы
Элия башы
Жарылгъан таш
Огъары Зуькъа
Тёбен Зуькъа
Чыма тала
Огъары бурдум
Тёбен бурдум
Айдемир бауу
Дорбун чегет
Жашырын жалпакъ
Элеккуланы тюз
Мурайны тирмени
Быкъымылгъы суу
Къызылла
Къызылла кёпюр
Жаний сабан
Къожашланы баула
Макъа кёл
Къызылла айланчы
Суу алыучу шаудан
Османны бауу
Мурайны бауу
Лыбарда
Шайтанлы къол
Шинжили дыркъы
Тёбен буруу
Орта буруу
Огъары буруу
Тёбен Чирик
Огъары Чирик
Иничке дыркъы
Мушугут - (муш - къара балыз таш)
Сабанлыкъ
Орта тала
Сыртла
Лыбарда суу
Огъары Лыбарда
Гымых
Илкерги
Таш жагъан
Тихтенгни
Арт къол
Къарангы къол
Гал ыстауат
Лыбарда кёпюр
Тузулгу
Чюйют кетген
Аман къол
Чакъым буруу
Сабанлыкъла
Арт къол
Гитче Ылыты
Уллу Ылыты
Къамишли къол
Суусуз къол
Ылыты баула
Хымпалы къол
Зинки тюбю
Гуппуш
Чюйке тюзю
Тузулгу чегет
Ал чегет
Айыры къая арты
Сотталаны дуркъула
Хабишланы дуркъула
Кешене
Тузулгу айланчы
Къая жол
Гёнтю аягъы
Думала
Къардан суу
Тёбен ымжыл - (Ымжыл-аул)
Огъары Ымжыл аул
Къол сабан
Къараакъызланы шаудан
Жёнгерланы жипи
Бердибий
Айыры агъач
Эрдагъанла
Малкъондуланы баула
Гыйытла - (гыйы - жалпакъ таш)
Къараланы ыстауат
Мамашланы баула
Шауданлы къол
Къаракъызланы ыстауат
Жай къош
Къыш къош
Къолла
Таллы
Эл ойнагъан къапхакъ
Къутту - (къутлу)
Гырууа
Къой чакъгъанла
Къожашланы ыстауат
Кукук къычырыучу
Сау
Холам ыфчык
Ат чабар
Жюйюргю
Жюйюргю суу
Ташлы боюн
Гочия
Дуркъула аллы
Кёнделен ыстауат
Сары мелжух - (Малжух)
Огъары мелжух
Тёбен мелжух
Улубуруу тюбю - (Уллу буруу)
Локия ыстауат
Шхетди
Басмагъа

ГАЗАЛАНЫ Исхакъ хазырлагъанды.

Билим беру

Энчи амалланы хайырлана

Нальчикни «Искож» районундагъы 18-чи номерли орта школда ишлерин бил-ген, сюйген устазла кёпдюле. Аланы аралларында малкъар тилден бла литературадан окъутхан Сарбашланы Анна, Османланы Фатимат, Насыпплыланы Марина да бардыла.

Ала, ол микрорайонда жашагъан таулу сабийлеге ана тиллерин терен билирге юйретиу бла чекленип къалмай, орус, дюгер, къабарты, чюйютлю, чеченли школчула да малкъар тилни сюерча эталгъандыла. Ала дерслеге кеси ыразылыкълары бла келедиле.

Устазланы уа тилге юйретиуде кеслерини энчи амаллары бардыла. Ала да тюрлю-тюрлю сахна оюнла, брейн-рингле, конкурсла, «сейирлик талала» къурау бла байламлыдыла. Аны бла бирге, солуу кюнюбюздю ден къарамай, сабийлени Чегем шахарда Къулийланы Къайсынны юйю-музейине, Малкъар халкъны кёчгюнчюлюгюне жораланган мемориалгъа да элтедиле, поэтлени, жазыучуланы юслеринден хапар айтадыла, ала бла тюбешиуле къурайдыла. Сабийле ол ишлеге кеслери сюйюп къатышадыла, устазларына: «Энди уа къачан боллукъду аллай жолоучулугъубуз, тюбешиуюбюз?» - деп сорадыла.

Алгъаракъда 18-чи школну 4-чю-10-чу классларына окъуучулары тенглери бла тюбешиу къурагъандыла. Ала малкъар эм орус тилледе Мечиланы Кязимни, Къулийланы Къайсынны, Гуртуланы Салихни, Мокъаланы Магометни назмуларын кёлден айтхандыла, «Къарт ынна», «Кюрек бийче» деп сахна оюнла къурагъандыла. «Чалгъыда», «Эки шуёхну тепсеую», «Восточная красавица» тепсеулени кёргюзтгендиле. Сахна оюнлагъа, назмула айтыугъа, тепсеулеге да Мусукаланы Илияс, Айтекланы Жулдуз, Алим Утов, Беппайланы Милана, Геккиланы Къайсын, Ирина Лященко, Амина Кармова, Жабелланы Элина эм Юлия Фастовец къатышхандыла.

Былайда энчи белгилерча бир шарт барды. Къабарты, оруслу эм башха миллетлени сабийлери назмуланы, сахна оюнну да малкъар тилде шатык айтхандыла.

ХОЛАЛАНЫ Марзият.

СУРАТДА: устазла (солдан онгнга) Насыплыланы Марина, Сарбашланы Анна, Османланы Фатимат окъутхан сабийлери бла.

Суратланы автор алгъанды.

МИЛИЦИЯНЫ ХАРКЮНЛЮК ИШИНДЕН

Бир зат да байрамны мудахландырмазча

КъМР-ни ич ишлерин министри милициясны генерал-майору Ю.И. Томчак, республикалы милициясны бёлюмлерини бла къулгъаларыны таматаларыны РФ-ни МВД-сыны жамауат къоркъуусузлукъуну эм жамауат низамны жалчытыу жаны бла борчланы юсюнден 29-чу апрельде бардырылгъан видеоконференциясына къатышхандыла. Кенгешни Россей Федерацияны ич ишлерини министрини биринчи заместители генерал-полковник М.И. Суходольский бардыргъанды. Анда сёз 1-чи майдан 9-чу майгъа дери кезиуде аманлыкъ ишлеге жол берилмезине айырып уллу эс бурулгъанды.

Федерацияны башха субъектлери бла бирге Къабарты-Малкъарда къоркъуусузлукъну жалчытыугъа уллу магъана бериледи. КъМР-де МВД-ны энчи составы байрам кюнледе тынчлыкъ, ырахатлыкъ сакъланырын къолгъа бютюнда къаты алгъанды. Бу кюнледе республикада жамауат низамны кючлеуде милициясы 1628 къуллукъчусу эм ич аскерчиледен 200 адам кече-кюн демей иш юсюнде борчларын толтурадыла.

Шахарланы, районланы администрацияларыны башчылары, культура учреждениляны таматалары бла тюбешиуле болуп, ала байрам кюнледе къалай ишлерикерини, низам сакъланыр эм адамла зауукълу солурча къаллай мадарла этерикерини юсюнден сёлешилиннгенди. Аны бла бирге, бир тюрлю кыйын болум чыгъып къалса, кючлени терк окъуна бирикдирирге, халны тюзетирге керекликни, магъаналы объектлени, артыкъда билим берген учреждениляны ышангылы сакълауну, жолда жюрюуню къоркъуусузлугъун жалчытыуну мадарларын этиуню жорукъларыны юсюнден да сёз баргъанды.

РФ-ни Къоркъуусузлугъуну федеральный службасыны КъМР-де управлениясы ич ишлени криминал милициясы бла бирге республикада тынчлыкъны бузаргъа кюрешген кючлени алгъадан кёре билиу, ачыкълау эмда аланы жолларын кесиу жаны бла оператив-профилактика мадарланы комплекс планын жарашдыргъанды. Байрамны кезиюнде службаланы бла бёлюмлени ишлерине башчылыкъ этиуню КъМР-де МВД-да оператив штабы къуралгъанды.

КъМР-де МВД-ны пресс-службасы.

ВОДИТЕЛЬЛЕНИ ЭСЛЕРИНЕ

Справка служба къуралгъанды

Адамлагъа тап болсун деп КъМР-де МВД-ны УГИБДД-сында справка служба къуралгъанды. Управленияны дежурный офицери кюн сайын УГИБДД-гъа бир тюрлю жумушлара бла келгенлени жарсыуларына жууап береди. Айхай да, соруула кёп тюрлю боллукъларына сёз жокъду. Ким жолда жюрюню жоруклаларыны тюрленген жерлерине тюшюнюрге, башхасы водительлени бла инспекторланы аралларында дауну закон бла тохтатыр ючюн, не этерге керекликни билирге сюеди, жол-патруль службаны ишинде терсликни тюзетирлерин излейди.

Ол тюрлю соруулан, жарсыуладан биринде да толу жууап алынмай къалса окъуна, дежурный офицер келген адам къайры барыр, кимден болушлукъ табарыгъын ангылатады, тап жарашдырыр, заявление жазаргъа болушурукъду.

КъМР-де МВД-ны УГИБДД-сыны пресс-службасы.

КъМР-ни Президентини Администрациясында эмда Ишлерини управлениясында ишлегенле КъМР-ни Президентини Администрациясыны къуллукъчусу**БЁЗЮЛАНЫ Людмила Архотовнагъа** аны къарындашы **БЁЗЮЛАНЫ Сагит** ёлгени бла байламлы,бушуу этип, къайгы сёз бередиле.

УЧРЕДИТЕЛЬЛЕ:КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР РЕСПУБЛИКАНЫ ПАРЛАМЕНТИ БЛА ПРАВИТЕЛЬСТВОСУ

Баш редактор АТТАЛАНЫ Жамал

РЕДКОЛЛЕГИЯ:
АЛИКАЛАНЫ Владимир, АППАЙЛАНЫ Музафар (баш редакторну орунбасары), БЕППАЙЛАНЫ Муталип (баш редакторну орунбасары), БИТТИРЛАНЫ Аминат, ТЕКУЛАНЫ Хауа, ТОКУМАЛАНЫ Хусейн, ТОКЪЛУЛАНЫ Борис (жууаплы секретарь).

ТЕЛЕФОНЛА:
Редакторну приёмыйын - 42-63-01. Баш редакторну орунбасарлары - 42-38-21, 47-26-22. Жууаплы секретарь - 42-66-85.
Секретариат - 40-93-62. Корректорда - 42-63-52

РЕДАКЦИЯНЫ БЁЛЮМЛЕРИ:
Жамауат-политика жашауну бёлюмю- 42-67-68,42-24-02.
Экономиканы бёлюмю - 42-66-73.
Культураны бёлюмю - 42-75-82.
Социальный политиканы бёлюмю - 42-66-76, 47-27-59.
Жангыылыкъланы бла спортну бёлюмю - 47-26-39, 42-66-71 .
Письмоланы, рекламаланы эм билдириулени бёлюмю - 42-37-94.
Тилманчланы бёлюмю-47-31-28. Сурат алыучу бёлюм - 42-68-72.
Бухгалтерия - 42-30-87
Операторда - 47-26-28, 42-39-65.

Редакция авторла бла къагъыт жюрютмейди. Къол жазмалагъа рецензия этилмейди эм ала артха къайтарылмайдыла.
Газетде басмаланнган материаллада айтылгъан оюмла редакцияны оюму бла келишмезге боллукъдула. Алада айтылгъан хар зат ючюн, Россей Федерацияны басманы юсюнден Законуна тийишлиликде, материалланы авторлары кеслери жууаплыдыла.

Редакция авторладан 400 газет тизгинден (машинка бла жазылгъан 5-6 бет) кёпню алмайды.

Газет Басманы эм аламла информацияны эркинликлерин къоруулау жаны бла Къабарты-Малкъар регион инспекцияда 1994 жылда 14-чю июнюда регистрация этилгенди.

Регистрация номер —Н-0066. Индекс - 51532

Газетни басмагъа КъМР-ни Информация коммуникацияла, жамауат бирингулени эм жаш тёлюню ишлери жаны бла министерствосуну компьютер службасы хазыр этгенди.

Газет 1905 жылда Революция атлы республикалы полиграфкомбинатда басмаланнганды, Нальчик шахар, Ленин атлы проспект, 33

Газетлени иелерине тапдырыу ючюн КъМР-ни почта связыны федеральный Управлениясы жууаплыды.
Телефонла: 42-06-51, 42-19-97

Газетлени розницагъа сатыу ючюн КъМР-ни "Роспечать" акционер обществосу жууаплыды.
Телефон: 42-69-34

Номерге графикге кёре 19 сагъатда къол салынады. 21.00 сагъатда къол салынгъанды.

ГАЗЕТНИ НОМЕРИН ЧЫГЪАРГЪАНЛА:
Биттираны Аминат - дежурный редактор; Кетенчиланы Зульфия - жууаплы секретарьны орунбасары; Ахматланы Шахида (1-чи бет), Зезаланы Лида (2,3-чю бетле), Акушулану Феруза (4-чю бет) - корректорла.

Тиражы 3850 экз. Заказ № 1396

РЕДАКЦИЯНЫ АДРЕСИ:

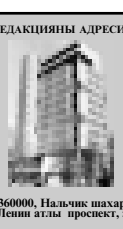

360000, Нальчик шахар, Ленин атлы проспект, 5